

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

Žádný prostor pro nudu

Věra Sokolová

Recenze knihy

Jyl Lynn Felman: *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance*. (New York: Routledge, 2001, 233 stran. ISBN 0-415-92659-9.)

Představte si vysokoškolskou posluchárnu. Se stupňovitými lavicemi nebo bez, v každém případě řady stolů a židlí rigidně upřených k místu, kde stojí řečnický, tedy přednášecí, pult či katedra. Představte si studentky a studenty, kteří zaplní tento prostor, jako řady kina či lavice kostela, a trpělivě, až ospale vyčkávají příchod přednášejících. Někteří čtou noviny, jiní dočítají texty na hodinu, píšou SMSky, znudeně kreslí abstraktní tvary na okraje sešitů, diskutují večerní plány s přáteli. Přednášející vejde, atmosféra ve třídě se na chvíli zavlní a po chvíli opět upadne do zádumčivého ticha či šepotu, čtení novin, kreslení a psaní vzkazů, který protíná monotónní přednášející hlas. "Je potvrzenou skutečností, že v posluchárně, zejména nižších ročníků, se přednášející cítí jisti a drží si zdání absolutní kontroly nad textem přednášky i vzdělávacím procesem samotným. Od prvního dne, od první přečtené řádky vládnu posluchárně a potlačují ve třídě jakékoliv (i uvolněné) napětí. Nedostatek napětí ve třídě se ale rovná téměř totální absenci opravdového učení," tvrdí americká profesorka Jyl Lynn Felman a nabízí naší představivosti jiný scénář vysokoškolské přednášky, který spadá pod širší název feministická pedagogika.

Představte si divadlo. Ne žádnou obrovitou, neosobní Státní operu, spíše menší, intimnější divadlo v Celetné, kde v průběhu představení přeskakují jiskry mezi herci a diváky, kde herci místo do neurčité tmy hledí přímo do očí divákům, kteří rozlišují kapky potu od poletujícího prachu a postupně jsou vtaženi do děje. "V divadle, ať akademickém či uměleckém, přeskakuje elektřina. ... Dobrá pedagogika je blízká a osobní. ... Myšlenkám

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

musí být dovoleno neomezeně brouzdat prostorem. Neznamená to ale hromadný chaos. Zásadní je oční kontakt. Dobré divadlo je závislé na dobrém kontaktu a spojení," pokračuje Felman. Jak studující tak přednášející se musí zapojit do procesu "intelektuálního tání", všichni se musí vzdát kontroly a jistoty. "Pokud žádám od svých studentů a studentek, aby se 'zapojili', aby se otevřeli intelektuálně a emocionálně a vytvořili tak v sobě prostor pro nové myšlenky a koncepty, musím být ochotná a připravená udělat totéž. ... Vzdělávací proces není jednosměrka," vysvětluje Felman svou pedagogiku, jejíž úspěšnost a efektivita je prověřená více než desetiletou praxí a ověřená dvojnásobným titulem "Profesorka roku" na Brandeis University v americkém státě Massachusetts. Svou zkušenost a zásadní argumenty feministické pedagogiky Felman shrnula v knize s příznačným názvem, *Never a Dull Moment: Teaching and the Art of Performance* (Nikdy žádná nuda: učení a umění vystupování).

Tuto knihu není lehké zařadit, zejména ne na českém akademickém knižním trhu, kde podobná literatura téměř zcela chybí. Ještě tak v didaktické literatuře pro nižší stupně se objevují knihy oslavující různé formy "školy hrou", ale na vysokoškolské úrovni pedagogická literatura mizí. Přednáška, seminář, cvičení. Forma vyučování je zdánlivě jasná. Felman ale efektivně zpochybňuje tuto jistotu. Kniha čtenáře volně provází kurzem úvodu do studia genderu a sexuality nazvaném "Women 5A", který Felman učí zhruba sedm let a prý "nikdy není stejný." Text je souborem tematicky laděných esejů odrážejících rozličné aspekty vyučovacího procesu, v nichž Felman brilantně kombinuje a konfrontuje své vlastní zkušenosti a postřehy ze současného akademického světa s názory studentů a studentek, kteří prošli jejími kurzy, a s komentáři svých univerzitních kolegyň a kolegů. Všechny postřehy a argumenty vedou k jednomu zásadnímu bodu: dokládají důležitost vyučovací formy pro kvalitu vysokoškolského vzdělávacího procesu, přičemž kvalitu podle Felman měří výhradně studentovy pocity vzdělání jako transformující zkušenosti. "Obsah určuje formu," argumentuje Felman, když vysvětluje, proč pro ni není možné vyučovat "tradičně" a proč svou pedagogiku nazývá "feministickou." Jedním ze zásadních a společných rysů všech feminismů a feministických analýz (ať jsou jejich formy a ideologické platformy jakékoliv) je vytváření prostoru pro hlasy, které byly a často stále jsou historicky přehlíženy nebo zatlačovány do pozadí. Jedním z takových hlasů je v kontextu vysokoškolské pedagogiky i hlas studentský, který je marginalizován tradiční patriarchální strukturou autority a moci,

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

kteřá určuje hierarchii a hodnoty našeho vzdělávacího procesu. Feministická pedagogika obrací pozornost nejen k obsahu vyučování, ale hlavně k jeho formě.

Felman využívá všechny aspekty své identity a svého bytí jako vyučovací pomůcky. Je otevřeně feministická, židovská a lesbická; nekompromisní i emocionální, teatrální i zranitelná. Svým vlastním příkladem ukazuje pravdivost pořekadla, že učení nám do hlavy nikdo nenaleje, přičemž důležité jsou obě části tohoto přísloví. Vyučování není pouze racionální, intelektuální proces, a již vůbec by nemělo probíhat "zhora dolů". Felman odmítá tradiční separaci analytických schopností studujících od jejich emocionálních potřeb a prožitků. V jejím podání student i vyučující musí vyučování prožít celým tělem, její metody vyučují "celého studenta", nejen jeho či její hlavu. Pro jakoukoliv transformaci a pochopení je nutné projít momentem nepohodlí a odporu; jak vyučující tak studenti musí být ochotni investovat do vzdělávacího procesu nejen intelektuálně, ale i emocionálně. Jen tak jsme schopni si uvědomit, tvrdí Felman, jak se kolem nás tvoří realita, společenské hodnoty a stereotypy, jak fungují společenské mechanismy, které z nich nás omezují a které nám otevírají dveře, jak tyto společenské procesy nevědomky internalizujeme, a jak se s nimi dá pracovat či jak se dají měnit. Feministická pedagogika v jejím podání je vstupní branou kritického myšlení, procesem, při kterém dochází k transformaci a posunu všech zúčastněných, jak přednášejících, tak studujících, protože jsou v neustálé interakci při níž jeden pohyb nemůže fungovat bez druhého. Studující musí být ochotni se aktivně (rozuměj všemi smysly) zapojit do vzdělávacího procesu. Stejně tak vyučující musí být ochotni a schopni vzdát se kontroly, důvěřovat, respektovat, a rozdělit se se studujícími o moc, která jim je institucionálně předána spolu s úvazkem.

Jak takový proces probíhá? Felman začíná *každou* hodinu, nezávisle na typu a obsahu kurzu či počtu studujících ve třídě, otázkou – většinou zdánlivě jednoduchou, až triviální otázkou. Ta je napsaná na tabuli a studující mají nejprve několik minut na to, aby se nad otázkou zamysleli sami individuálně. Poté si vymění své názory a postřehy ve dvojicích či malých skupinkách. Po několika minutách následuje diskuse celé třídy a teprve potom Felman postoupí buď k přednášení látky nebo k dalším aktivitám semináře. Tato předehra rozhodně není bezúčelná. Jejím cílem je koncentrace studentů na téma, na přednášející, jeden na druhého, a zajištění jejich mentální přítomnosti a zainteresovanosti v tématu a hodině. Studující

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

vidí, že jejich názory jsou na prvním místě. Hodinu začínají oni sami a jejich názory, ne "fakta" přednášejících. Studující vidí, že na jejich názoru záleží, že jsou respektováni, a že spoluvytvářejí vzdělávací proces. Důležité podle Felman je, aby se vyučující dovedl odpoutat od své mocenské pozice, nesnažil se kontrolovat každý aspekt vzdělávacího procesu, nepídil se po všem, o čem studenti a studentky píšou a vzájemně diskutují. To je prostor, kde se přednášející vzdává své kontroly a vkládá důvěru do rukou studujícího. V této důvěře vzniká vzájemný respekt, tolik potřebný k efektivnímu vzdělávání, které by vždy mělo být procesem a ne pouhým produktem, který se při hodině pouze vybalí z papíru. Studující se často nejvíce naučí sami od sebe, ze sledování reakcí a komentářů svých spolužáků. Mezi nimi *dohromady* je koncentrováno rozhodně více vědomostí a zkušeností, než u vyučující za katedrou. Felman doporučuje, abychom tuto skutečnost nepodceňovali, ale naopak se naučili ji využívat jako pedagogickou pomůcku ku prospěchu celého vyučování, jehož nedílnou součástí by mělo být vypuštění této nahromaděné energie do procesu interakce a intelektuální výměny. Rozložení autority, moci a vědění mezi všechny zúčastněné je jednou ze základních charakteristik feministické pedagogiky.

V průběhu knihy si Felman všímá všech zásadních aspektů, které ovlivňují vyučování, včetně těch, které jsou provokativní či úplně tabu. Třída není neutrální prostor. To, jak jsou narovnané lavice, kdo a kde v nich sedí, která část třídy "mluví" a která jen poslouchá, jak se v tomto prostoru pohybuje (či nepohybuje) vyučující, jak jsou přednášející oblečeni, jestli mají či nemají make-up, jejich styl, barva šatů i barva hlasu, to vše ovlivňuje, jakým způsobem jsou studující schopni – a hlavně ochotni – vnímat, spoluvytvářet a vstřebávat vzdělávací proces. Přednášející by si měli být vědomi toho, jakým způsobem forma jejich přednášení ovlivňuje význam obsahu, který svou přednáškou předávají. Stejně jako učebnice a skripta v sobě obsahují kromě samotného obsahu, neboli formálního kurikula, i tzv. skryté kurikulum v podobě společenských hodnot a stereotypů zabudovaných do zadání úloh, jazyka použitého k popisu situací a kontextů, obrazových příloh apod., tak i vyučovací forma zásadně ovlivňuje co si studující z hodiny odnesou a jak to budou interpretovat.

Zcela zásadním tématem, kterému se Felman věnuje, je interakce a dynamika vztahů, ať je to vztah vyučující-studující, nebo vztahy studujících mezi sebou. Všechny vztahy, které se ve třídě odehrávají mají hluboké

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

mocenské, genderové, sexuální, etnické a sociální dimenze, které má tradiční pedagogika tendenci přehlížet a ignorovat. Podstatou feministické pedagogiky je uvědomění si různorodosti "míst", metaforických a doslovných, odkud studující přicházejí a mluví. Pokud nejsme schopni reflektovat tuto rozmanitost, ptá se Felman, co dalšího nejsme schopni v našich studujících vidět? Jaké další aspekty nám unikají? Jak to, co *nevidíme*, ovlivňuje pedagogiku a dynamiku kurzu? Felman radí nahlížet a analyzovat vše, co se v kurzu odehrává, a to jak na úrovni obsahové, tak didaktické, pomocí tzv. "mnohočetné optiky" (*multiple lens*), která zahrnuje gender, etnicitu, sociální třídu a sexualitu.

Jedním z nejužitečnějších aspektů této knihy, zejména pro vysokoškolské přednášející, je množství názorných příkladů z vyučovacího procesu – týkajících se jak vztahových problémů a konfliktních situací, které se ve třídě vyskytly či mohou vyskytnout, tak příklady otázek a konkrétních návodů jak pojmout určitá témata – které Felman nejen popisuje, ale zároveň analyzuje a dělí se se čtenáři o jejich (často i různá) řešení. Fascinující je zvláště neustálý dvojité přístup Felman ke všem tématům v průběhu knihy, a to jednak z pozice jí samé, tj. z pozice přednášející, kdy odhaluje vlastní přípravu a pocity před, v průběhu i po přednáškách a kurzech, a jednak z pozice studujících, prostřednictvím jejich reakcí ve třídě, emailů, vzkazů a úryvků z jejich závěrečných hodnocení. Tato strategie nám umožňuje vcítit se do vyučovací atmosféry a napětí a zároveň nás vybízí k zamyšlení nad tím, jak rozličné reakce a interpretace stejné situace či tématu mohou vzniknout před katedrou a za ní. Všechna "malá", konkrétní témata probíraná v hodinách Felman současně zasazuje do širšího společenského kontextu v jehož rámci vyučuje, jako jsou například problémy s anorexií, násilím, rasovou a etnickou nenávisť, či homofobií.

Je málo věcí, které se této knize dají vytknout. Felman je zcela evidentně nejen brilantní a populární vysokoškolskou pedagožkou, ale i fascinující spisovatelkou. O jejím literárním talentu svědčí nejen kritický ohlas na její další knihy a vlastní uměleckou TV show, ale i literární způsob, kterým byla schopná zpracovat toto akademické téma. I když se jedná v podstatě o metodologickou příručku a akademickou analýzu, tato kniha se čte jako beletrie, má náboj a spád, a je těžké ji odložit před dočtením. Co možná zarazí je určitý rozpor mezi proklamacemi vlastní zranitelnosti a vzdáváním se kontroly a pedagogikou jako hereckým uměním. Kde začíná a končí herečka Felman a v jakých parametrech se pohybuje "opravdová" Jyl

Věra Sokolová, "Žádný prostor pro nudu." Recenze knihy *Never a Dull Moment: Feminism Takes Center Stage; Teaching and the Art of Performance* od Jyl Lynn Felman. (New York: Routledge, 2001.) In *Cargo: časopis nové etnografie*, 4:10 (February 2002), 16-21.

Felman? Kdy jsou její emoce, zranitelnost, radost, zlost či vzdávání se kontroly skutečné a kdy jsou pouze brilantní součástí teatrálního aktu? Je důležité to vědět? Studující ve třídě samozřejmě nerozlišují tyto aspekty své přednášející, která se jim představuje stejně holisticky, jako vyučuje je samotné.

Celá kniha se vyznačuje neochvějnou jistotou a vírou ve vlastní pozici a umění, která vyzařuje z textu a s níž Felman kormidluje své kurzy k jednoznačným (a tím pádem pro ni předpokládaným) závěrům. Po celou dobu vzdělávacího procesu Felman argumentuje tím, že "všechny cesty jsou otevřené a všechny výstupy jsou možné." Na druhou stranu se s námi ale nepodělí o případy, kdy její pedagogika selhala, kdy ji studující odmítli jako manipulativní či zavádějící. Dozvíme se pouze o případech triumfu, procitnutí, transformace, ale již ne o případech rozčarování, neúspěchu, zklamání, které by se během kurzu "nevstřebaly" a neproměnily. Možná, že žádné neexistují. Možná ano. Kdo ví. Součástí dobrého herectví je i umění zakrývání, umění proměnit *jakýkoliv* výstup ve "výhru" a "úspěch". Nicméně pro nás všechny, kteří bychom chtěli tímto fascinujícím způsobem učit, by bylo dobré znát i ty tmavé a smutné cestičky klopýtání, kterými se více než pravděpodobně budeme muset prodat. Ne všichni jsme dobří herci a herečky a Felman nenastoluje otázku, zda herecký talent je nutnou podmínkou úspěchu její pedagogiky. Co by například poradila vyučujícím, kteří nevlastní její talent, jistotu, exhibicionismus a otevřenost?

Navzdory těmto otázkám je čtení knihy Jyl Felman vsutku provokativní a transformující zkušeností, neboť nám otvírá oči a obrací naši pozornost k aspektům vzdělávacího procesu, který v naší společnosti zůstává povětšinou nedotčen. Jistota Felman pramení zejména z vlastní zkušenosti a ze zkušenosti přednášení o společenské ne/spravedlnosti. Feministická pedagogika v podání Felman je živým, politickým a sebekritickým propojením teorie a zkušenosti, kde se v jednom prostoru střetávají intelektuální a emocionální aspekty našeho společenského bytí. Jak poznamenal jeden z předních teoretiků vzdělání, Henry Giroux, "tato kniha klade rovnítko mezi pedagogiku a odvahu, vzdělání a naději, a politiku a specifické jedince, kteří společně zkoumají neprobádaná území, kde význam, vášeň a kritika otvírají nové možnosti vzdělávání a společenské změny." K jeho slovům už jen stačí dodat, že je to kniha, která rozhodně stojí za přečtení pro všechny, kdo přemýšlejí o tom, co je podstatou vysokoškolského vzdělávání a jak jej provozovat lépe.